

FRANCIA ÍRÓK 1956-RÓL

FERENCZI LÁSZLÓ

Következzék most egy filológiai beszámoló arról, hogyan látta néhány francia írástudó akkor, az események távoli tanúiként, a magyar forradalmat és szabadságharcot. Nem a francia külpolitika reagálása, és nem is a francia KP vagy a párttal különböző filozófiai, pszichológiai vagy egyéb okokból szimpatizáló, nem-párttag értelmiségiek véleménye érdekel: ezekről a kérdésekről sokszor írtak, magyarul is olvasható tanulmányokban. Három írástudóról fogok beszélni. Az 1952-ben Nobel-díjas François Mauriac, 1933-tól a Francia Akadémia tagja, és Julien Green, 1971-től a Francia Akadémia tagja, regényíróként már a harmincas években ismertek voltak Magyarországon. Green politikai szerepet nem vállalt, de 1926-tól naplóját a nyilvánosságnak szánta, 1956-ig hat kötetük jelent meg. (A napló, a széljegyzet, az aforizma sokkal előkelőbb műfaj a francia irodalomban, mint a magyarban.) Green politikai és katonai eseményekről csupán elvétve tesz megjegyzést – még a II. világháború idején is, amikor az Egyesült Államokban él, és gyakran beszél a megszállt Párizs iránti nosztalgiájáról, meglepően szűkszavú. Mauriac 1933-tól aktívan politizáló publicista. Antifasiszta, antikommunista, a parlamentarizmus ellenfele, baloldali katolikus, burzsoá-ellenes, mélységesen bizalmatlan Amerikával szemben, de 1953-ig attól tart, hogy a Szovjetunió megszállja Franciaországot, s akik tegnap Hitlerrel kollaboráltak, most majd az oroszokkal fognak együttműködni. Sztalin halála eloszlatja félelmeit: 1954-ben följegyzi, hogy Dulles amerikai külügyminiszter nem tart orosz támadástól. Az ötvenes években csupán két francia politikust tart hitelesnek, a vietnami gyarmati háborút lezáró békeszerződést aláíró Mendès-France-ot és Charles de Gaulle-t. Heti rovata van 1952-től az *Express*-ben, szemléit a *Bloc-Notes* (Flammarion 1958) címen gyűjti össze, onnan valók idézeteim. Noha Raymond Aront valószínűleg sokan olvasták nálunk is, lényegében csak a rendszerváltás óta emlegetik, és azóta adják ki rendszeresen a könyveit. Tudomásom szerint először 1938-ban írták le nálunk a nevét, egy rövid, de annál elismerőbb recenzióban, majd csaknem félévszázaddal később Angyalosi Gergely ismertette értően, szimpatikusan a *Valóság* című folyóiratban. Amikor 1976-ban Párizsban fölkerestem, rangos címei és nagyszámú, több nyelvre lefordított könyve ellenére is meglehetősen népszerűtlen, sőt gyűlölt személyiség volt az uralkodó marxizáló és/vagy ultranacionalista párizsi körökben.

Előjáróban néhány dologra kívánok emlékeztetni.

Először: sehol a világon az íróknak olyan tekintélyük nem volt, mint a Voltaire utáni Franciaországban, különösen a III. és IV. köztársaság idején. Néhány kiragadott példa csupán: Paul Claudel nagykövetként fontos diplomáciai

tárgyalások résztvevője volt. A Nobel-díjas Saint-John Perse a két világháború között Alexis Léger néven a francia külügyek irányítója. A többszörös miniszterelnök, Léon Blum fiatalkorában tekintélyes irodalomkritikus volt, egyik írását az induló *Nyugat* is közölte. A már harmincas években világhírű André Malraux-ból De Gaulle tábornok minisztere lesz. Malraux-nak mondja majd keserűen a politikai életből visszavonult De Gaulle: nálunk egy jól megszerkesztett beszéd katonai győzelemmel ér fel.

Másodsor: Franciaországban 1944 után Maurras felváltja Marx, állítja Francois Mauriac. Egyrészt a marxizmus, másrészt a Francia Kommunista Párt, és mindenekelőtt – politikai szimpátiától függetlenül – a Szovjetunió tekintélyét döntő mértékben megalapozta Sztalingrád. (Ma már szinte hihetetlen, hogy a harmincas években Olaszországot nagyhatalomnak tekintették, a Szovjetuniót viszont nem, jöllehet az 1929-es gazdasági világválság egyfelől, az ötéves tervek másfelől a szovjet példát nagyon sok ember számára kívánatosá tették.) A Szovjetunió második világháborús győzelme visszamenőleg igazolta Sztalint: a kolhozosítást, a nagy moszkvai pereket, a Molotov–Ribbentrop paktumot. Sztalin és De Gaulle jól megértették egymást, állítja Mauriac, aki végsőkéig a tábornok híve maradt. Franciaországban 1945 után egyébként mindig voltak olyan politikai tényezők, pártszimpátiára való tekintet nélkül, akik azt remélték, hogy semlegesek maradhatnak a Szovjetunió és az angolszász hatalmak között. Az FKP-nak 1954-ben 19 ezer sejtje volt.

Harmadsor: Maurras vagy Marx, mindegy: a francia közvélemény erőteljesen támadta a parlamentarizmust, a burzsoáziát és az angolszászokat. Franciaország német megszállása idején, 1943-ban Debu-Brudel kénytelen kiadni egy broszúrát *L'Angleterre* címen, amelyben azt bizonygatja, hogy az ellenség nem Anglia, hanem Németország. És Charles de Gaulle, a francia klasszikus jobboldal képviselője is gyanús volt bizonyos körökben, mert az angolok támogatták mozgalmát. Itt jegyzem meg, hogy Raymond Aron kettős szakadásról beszél: a jobboldalon megjelent a szélsőjobb, a baloldalon pedig a szélsőbal. Aron ugyanebben a könyvében, az *Opium des intellectuels*-ben így ír: „A sztalinista nem tudja mindig pontosan, hogy miben hisz, de szilárdan hiszi, hogy a bolsevik párt vagy elnöksége történelmi hivatást teljesít.” Aron könyve 1955-ben jelent meg, még a szovjet párt XX. kongresszus előtt, de már Berija kivégzése, sőt Malenkov bukása után. (Berija, és főként Malenkov, Sztalin lehetséges utódjának számított.) Berija sorsában nem volt semmi meglepő, magyarázza Mauriac, Shakespeare-ből tudjuk, hogy a triumvirek mindig megbuknak. Raymond Aron élete vége felé írt önéletrajza szerint 1956-ban három esemény foglalkoztatta a francia közvéleményt: a Hruscsov-beszéd, a magyar forradalom és Suez. Tehát 1956-ban az 1954-ben kirobbant algériai fegyveres felkelés még nem volt központi kérdés, csupán a következő évben vált azzá. A továbbiakban az időrendet követve 1956 legfontosabb eseményeit, illetve az azokra adott reflexiókat ismertetem. A francia

kül- és belpolitikai háttér nélkül a magyar események visszhangja, azt hiszem, nem lenne érthető.

Hruscsov titkos beszéde a XX. kongresszuson 1956. február 25-én hangzott el. A *Le Monde* (André Fontane) április 19-én jelzi a beszédet; június 6-tól a teljes beszéd olvasható. „A burzsoá sajtó közöl egy Hruscsov elvtársnak tulajdonított jelentést” állítja az FKP, tehát megpróbálja a beszédet hamisítványnak feltüntetni. A Hruscsov beszéd csak a kommunistáknak és az útitársaknak jelentett megrázkódtatást. Egy-két részlet kivételével nem volt benne új. A francia kommunisták is ismerhették a tényeket, de most kellett először szembesülniök velük: mert most nem egy burzsoá mondta el őket, vagy kiábrándult hajdani hívő, hanem a mindenható párt vezére. Időrendben a Hruscsov-beszédet követik a poznani események, a lengyel válság, amely Gomulka hatalomra jutásával időlegesen megoldódik, s a magyar forradalom. Ez a történet 56 után tovább folytatódik: a cseh bevonulás, a Szolidaritás, és végül a Szovjetunió összeomlása. Lassan az FKP elveszti értelmiségeit és tömegeit; de csak lassan. Ugyanakkor, a hatvanas-hetvenes években, Franciaországban és máshol is Nyugaton, a marxizmus sajátos reneszánsza volt ugyanis megfigyelhető.

Mauriac és Green már márciusban felfigyelnek a moszkvai változásokra. Március 16-án Mauriac, hogy megelőzze a *l'Humanité* (az FKP napilapját), Trockij önéletrajzáról beszél. (Mauriac tévedett, Trockij rehabilitációjára csak évtizedekkel később, a gorbacsovi korszak végén került hallgatólagosan sor.) Március 17-én Julien Green, aki politikai eseményekkel, ismétlem, csak a legritkábban foglalkozik, megjegyzi, hogy „Hruscsov elég pittoreszk tényeket leplez le Sztalin kegyetlenségéről; ma a bálványt tegnapi imádói döntögetik.” Mauriac 1956-ban többször is visszatér a beszédre. Sztalin személyi kultuszát történelmi szükségszerűségnek tartja: ez volt az ára a Szovjetunió fölemelkedésének.

Nasszer 1956. július 25-én államosítja a Szezei csatornát. Julien Green, 1956. július 30-án feljegyzi: „A vihar számos áldozatot követelt a csatornában és az Atlanti óceánon. Egyiptom jelenlegi diktátora rátette a kezét a Szezei-csatornára.” Mauriac augusztus 6-án írja: „Az, hogy Nasszer ezredes puccsa meglepte a nyugati hatalmakat, ebben csupán a meglepetésük meglepő. Az oktalan ünneplés, mely az utolsó angol katona távozását ünnepelte, nem előlegezte ezt? [...] Micsoda végzet sújtja Angliát és Franciaországot, hogy csak akkor veszik észre, hogy szolidárisak, amikor már késő. [...] De minden visszaütés veszélyeztetné a világbékét.” Mauriac augusztus 17-én: „A szezei ügy önmagában végtelenül súlyosabb, mint az emsi család sürgöny vagy a szarajevói gyilkosság. De 70-ben a kancellár Berlinben és a császárnő pártja (Párizsban) hevesen kívánta a háborút; 1914-ben a német nagyvezérkar szintén kívánta, és nálunk az antant és a *revanche* nemzedéke, a Delcassék, a Poincarék, a Cambonok, szívesen fogadták a rettenetes kockázatot. Több okunk van hinni, hogy Moszkvában és Washingtonban

egyaránt ijesztőnek tűnik a háború. Washington minden esetre elhatározta, hogy semmit sem kockáztat. Egyetlen kérdés marad: milyen mértékben kerül el a háború az emberek akarátát.[...] ha Anglia és Franciaország erővel próbálkozna, előidézhetnék a katasztrófát az amerikaiak és az oroszok szándéka ellenére is.”

Október 22: a francia légierő eltéríti a Ben Bellát és három társát szállító repülőgépet. Azt remélik, hogy az algériai felkelésnek ezzel véget vetnek. (Néhány nappal korábban a francia haditengerészet elkobozza egy Egyiptomból az algériai felkelőknek szánt hajó rakományát.) Október 26-án Mauriac a magyar eseményeket még nem említi: Ben Bella letartóztatásáról beszél, a sikeres rendőri akció kedvező hatásában kételkedik.

Október 27-én Green, aki nem beszél Ben Bella letartóztatásáról, szűkszavúan feljegyzi, hogy Magyarországon felkelés van. Mauriac október 29-én ír először a magyar és lengyel eseményekről. „A francia kommunizmus vezetői teljes fejetlenségben csúsznak át az éjszakába’ írja ma reggel a *Le Figaro* igazgatója. – Főnökök és utasítások nélkül a Thorez- és Duclos-félék csak szolgálai árnyak lennének az üres vásári komédia színpadán.’... Igen, de este a *Le Monde*-ből értesülünk, hogy a legutóbbi helyhatósági választáson Tours-ban, Etampes-ban és Nantes-ban a kommunisták világos előnyét mutatták ki. Márpedig a szavazások Indre-et-Loire-ban a lengyelországi, Seine-et-Oise-ban a magyarországi események után történtek, az Algériáról szóló vita másnapján. Ez azt jelentené, hogy a lengyel és magyar felkelés nem kelt mély visszhangot? Hogy tisztán lássunk: a láncot két végén kell tekintenünk: semmi sem segítheti jobban Thorezt és Duclos-t, hogy a helyükön maradjanak, mint a jobboldal ujjongása. De semmi sem lenne végzetesebb a jobboldal számára, mint Thorez és Duclos eltűnése...”

Mauriac 30-án, a szuezi válságot elemezve, így ír: „Egyetértek, a politikában tudni kell kockáztatni, és aki semmit sem mer, mindent elveszít. De ezt a kockázatot! Oroszországot csatlósai foglalják le? Igen. De egy megsebzett medve...” November 5: „Ma újra a nyomasztó éjszakában találjuk magunkat... És felismerjük a megsebzett medvét, amelyről az utolsó *Bloc-Notes*-ban beszéltem: hatalmas lábaira állt, és arcul csapott.” Valószínűleg nemcsak Magyarországra gondol, mert Bulganyin szovjet miniszterelnök atomtámadással fenyegető ultimátumát ugyan még nem ismerhette cikke megírásakor, de a szovjet tiltakozás hevesége a szuezi támadás ellen október legvégétől egyértelmű volt. November 6: „megvédeni a békét, ez azt jelenti, hogy kerüljük el, bármibe is kerül, azt a félelmetes helyzetet, amelyben a játékosok nem lesznek többé a politikai játszma urai, és a blöff Történelemmé válik.”

November 7-én Green, aki meg sem említi a szuezi háborút, sem Bulganyin szovjet miniszterelnök ultimátumát, így ír: „Az oroszok által lerohant Magyarország sorsa sok érzelmet kavart fel. Nem fogjuk elfelejteni, ahogy Lengyelország 18. századi felosztását sem felejtették el.” November 9-én Green ismét Magyarországról beszél: „Magyarország fojtogatása folytatódik. Az ország

nem akar meghalni. A küzdelem folytatódik. Párizsban tüntetések. Estére a nyugalom helyreállt, de erős nyugtalanság van az egész országban.” A nyugtalanság kiváltója egyrészt Magyarország szovjet megszállása, másrészt a francia részvétel a szuezi háborúban.

December 14, Mauriac: „A megfégezhetetlen Magyarország bebizonyíthatja a világnak, hogy a történelem értelmét talán a gyengébb is meghatározhatja, amikor az erősebb szisztematikusan embertelen. Az emberek története elítéli az embertelent. A szerencsétlenség az, hogy az atomkorban az erősebb hatalom saját romjaival a többit is elpusztíthatja. Magyarországon a lélekharang szól, de kiért?” Mauriac, 1957. január 15: „Nem tudom, sok francia örül-e, ha a ma reggeli újságok nagy címeit olvassa: Magyarországon a nyugtalanság állandósul, Lengyelországban az ellenségeskedés növekszik a Szovjetunióval szemben, sztrájkfenyegetés Poznanban. Valóban van miért örvendenünk, a bizonyosság miatt, amit kaptunk, hogy az ember ellenáll a rendszernek, és hogy egy népnek valóban van lelke, és ez nem mítosz. De van miért reszketnünk is, mert ha lángra kap Európának ez a része, és eléri Berlint, Oroszország nem fog hátrálni, és nem is hátrálhat. [...] Ez egy olyan politikai aktus, amely nem sztalinista és nem is specifikusan orosz: normális védelmi reflexről van szó, amit egy birodalom kifejt, mihelyt veszélyeztetve érzi magát egy olyan ponton, amit lényegesnek ítél. [...] Nem Sztalinnal van Magyarországnak és Lengyelországnak konfliktusa, és nem is Leninnel vagy Trockijjal. Nagy Péter Oroszországának egész védelmi szisztémája kérdőjeleződik meg. Oroszország nem vonulhat vissza, mert akkor nem akadályozza, hogy rés nyíljon. Ha pedig valaha a rés megnyílik...”

Mauriac feljegyzései nagyon érdekesek, és többféle szempont keveredik bennük. Először: feltétlen tisztelet a magyarok iránt, a „rendszert” megtörő magyarok iránt. Másodsor: a végóráit élő francia birodalom állampolgáraként és híveként tudatosítja a nagyhatalmi érdekeket és lehetőségeket. Harmadszor: az atomháborútól való félelem, nehogy a csodálatos magyar példa következménye atomháború legyen. Azaz: mind Szeuz, mind a kelet-európai mozgolódások veszélyt jelentenek a világbékére, és ez az atomkorszakban mindennél rémisztőbb fenyegetés. Mauriac elemzéseinek van egy lehetséges és valószínűleg szándéktalan – konklúziója. Az USA mentette meg 1956-ban a világbékét, mert a szuezi háború idején teljes diplomáciai súlyával szövetségesei ellen fordult.

A magyar forradalom első évfordulója alkalmából kiadott könyv előszavában írja Raymond Aron: „A magyar forradalom az egyetemes történelemben tartozik, a Szeuzi-csatorna államosítása a muzulmán-arab világ és a Nyugat közötti konfliktus egyik epizódja.” Aron patetikus szövege a szerző szándékától függetlenül Baudelaire: „A fároszok” című verse zárószakaszára emlékeztet: „Egy mindenható hatalom ellen egyedül lázadó magyarok szédülete (folie) századról-századra tanúskodik az emberről, és bízni enged sorsában.” („Une

révolution antitotalitaire. Hongrie 1956”, in *Penser la liberté, penser la démocratie*, Gallimard, Paris 2005, 387. o.)

Természetesen beszélhettem volna másokról is. André Bretonról, a Sartre és az egzisztencializmus korában már hiteltelenné vált szürrealizmus pápájáról, aki egyaránt tiltakozik Magyarország megszállása és az algériai háború ellen (éppen úgy, amint 1925-ben tiltakozott a Rákosi per ellen), vagy a magyar forradalomról verset író kitűnő költőről, Supervielle-ről. Duras-ról, akit 1958-ban megráz Nagy Imre kivégzése vagy Camus-ról – de ez már túlfeszítette volna az amúgy is hosszú előadás kereteit. (A Camus-szöveg értelmezése kiváltképpen bonyolult és hosszadalmas lett volna, mert Camus haláláig a francia Algéria híve volt.) Green, Mauriac és Aron már 1956-57-ben egyszerre napi összefüggéseiben és történelmi távlatból látták és láttatták a magyar forradalmat.